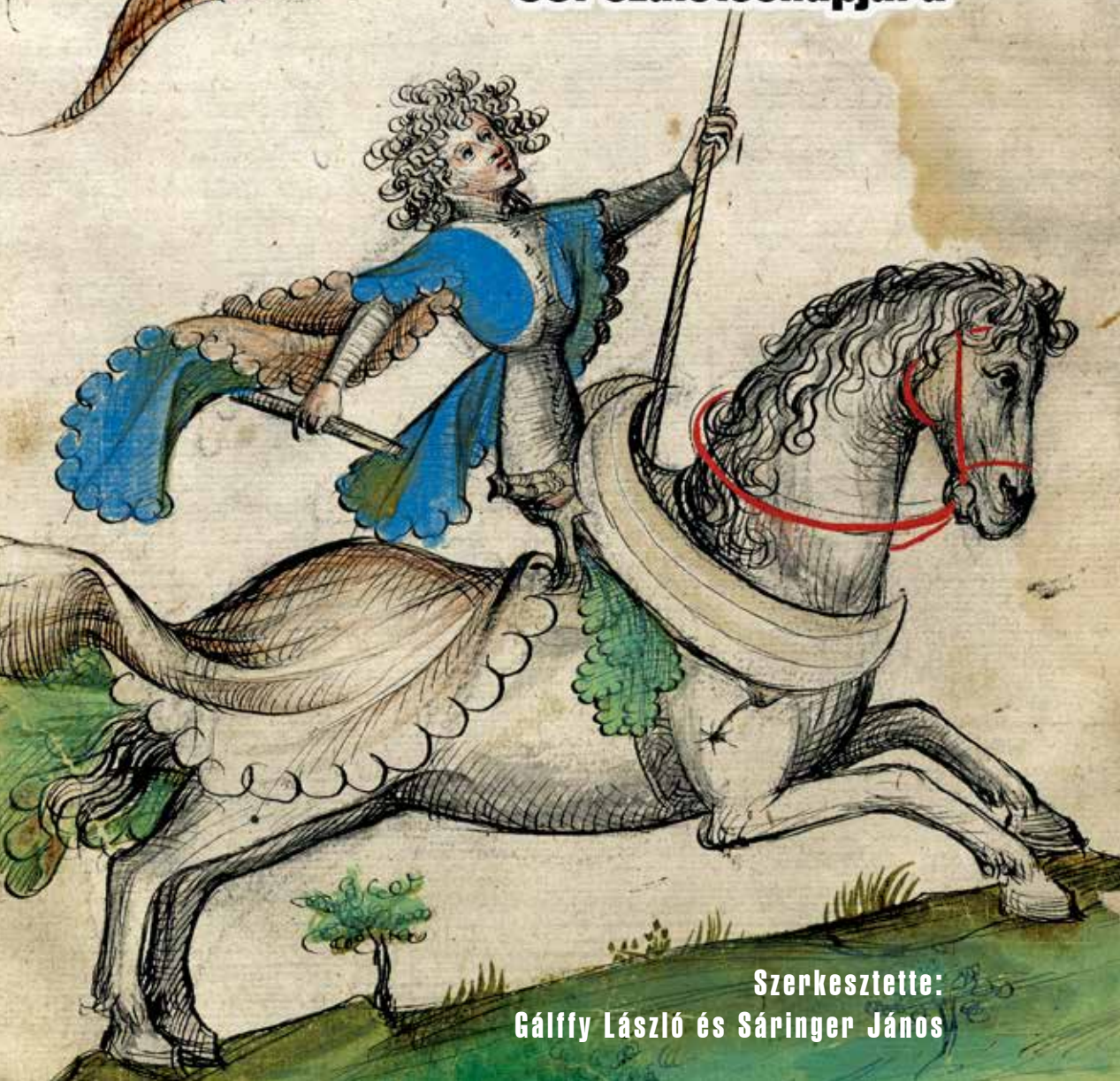

*...curus quibus et, ipso calidus spulit et iungit i grominis debilitat in p...
...m...*

Fehér Lovag

Tanulmányok
Csernus Sándor

65. születésnapjára

Szerkesztette:
Gálffy László és Sáringer János

Fehér Lovag

Tanulmányok
Csernus Sándor
65. születésnapjára

Szeged, 2015

Szegedi Tudományegyetem
Középkori Egyetemes Történeti Tanszék Kiadványa

A kötet megjelenését támogatták:

Kreatív Európa Nonprofit Kft.

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Dékánja
Szegedi Tudományegyetem Történeti Intézete
Francia Egyetemi Központ Szeged

A kötet borítóján
a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának hozzájárulásával
Konrad Kyesser: *Bellifortis* című hadtudományi munkájában
található lovag ábrázolása szerepel (Kézirattár 465.).
Köszönjük a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának segítségét.

© a szerzők 2015

© Gálffy László, Sáringer János 2015

ISBN: 978 963 267 270 0

A borítót és a kötetet tervezte: Zsibrita László

Kiadó:

Lazi Kft. kiadása

A kiadásért felel: a kiadó ügyvezető igazgatója

Nyomta és kötötte:

Generál Nyomda Kft.

Felelős vezető: Hunya Ágnes

❖..... TARTALOMJEGYZÉK❖

Sághy Marianne: Ubi tu, ibi et ille: Monica ábrázolása Ágoston Vallomásaiban.	15
Székely Melinda: Róma helyett Gothia? A vizigótok Galliában.	32
Tóth Sándor László: Árpád fejedelem pajzsra emelése	40
Zimonyi István: A keleti magyarok a 10. századi muszlim szerzőknél.	51
Polgár Szabolcs: <i>Turci, turchi</i> népnévek középkori latin nyelvű forrásokban (7–15. század)	58
Font Márta: II. Henrik – Szent István – Bátor Bolesław A regionális kapcsolatok egy birodalmi gyűlés (Hoftag) tükrében: Merseburg 1013.	67
Balogh László: II. Basileios bizánci császár <i>türk</i> szövetségesei.	86
Kovács Szilvia: A kunok két 13. századi nyugati lovag szemével	100
Marcabru keresztes éneke Rajnavölgyi Géza fordításában.	109
Ferenc Tóth: Villard de Honnecourt et l'église de Ják.	112
Petrovics István: A középkori Pécs fejlődésének sajátosságai és a város helye az ország településhálózatában	117
Szalontai Csaba: Az első francia lovag Szegeden. Milyen volt a város 1433-ban Bertrandon de la Brocquiére utazásakor?	124
Galamb György: Eretnekség és inkvizíció Dél-Magyarországon.	139
Györkös Attila: „Milyen segítséget lehet remélni egy magyar királytól?” Franciaország és Közép-Európa kapcsolatai az 1460-as évek elején	152
Novák Veronika: Halál Párizsban – elmúlás és erőszak a 15–16. századi francia krónikákban.	162
Seláf Levente: A trójai eredet mítosza és Magyarország Olivier de la Marche <i>Emlékirataiban</i>	175
Attila Bárány: Les représentations de l'Ordre de Saint-Michel en Hongrie	182
Draskóczy István: Krakkó–Buda–Kassa és Árva megye a 16. század elején (Szempontok Buda és Krakkó gazdasági kapcsolataihoz)	200

Monok István: Magyarország és a magyarok az elzászi könyvkiadásban, 1482–1621 (Változások a kiadói politikában – változó országgép)	212
Ötvös Péter: ubi sunt?	231
Jean Bérenger: Relations triangulaires et réformes religieuses aux XVI ^e –XVII ^e siècles	235
Varga Beáta: Ukrajna „felfedezője” – Guillaume Levasseur de Beauplan (?1595–1685)	251
Károly Kecskeméti: La Philanthropie, courant éclairé et libéral, 1765–1865.	260
Pászka Imre: A piaci rendszer struktúrái	273
Marjanucz László: A Temesi Bánság történetének újabbkori magyar historiográfiája	290
Pál József: Gátlások nélkül (Mozart: Don Giovanni)	303
Penke Olga: Igazság, jog, tolerancia, emberség Voltaire: <i>Le Prix de la justice et de l’humanité</i> című művének magyar fordítása 1791-ből	312
Kövér Lajos: Az ipari és a hadi művészet emberei a 18. századi Magyarországon	324
Kökény Andrea: Egy párizsi Amerikában. Frédéric Gaillardet utazása Texasban	334
Noël-Yves Tonnerre: Une œuvre engagée, l’histoire de la Hongrie de Charles-Louis Chassin.	344
Deák Ágnes: „ül a Nagy Napoleon Császári Tronjában” A „forradalmi ima” műfajának szerepe Magyarországon a 19. század közepén ...	352
Ferwagner Péter Ákos: Paul (Bulusz) Noujaim és Nagy-Libanon eszméje (1908–1919): egy nemzetépítés sajátosságai és lehetőségei.	359
Ignác Romsics: La Hongrie et la question nationale en 1918–1919.	371
Fischer Ferenc: Francia–német katonai rivalizálás Dél-Amerikában az 1920-as években	381
Tverdota György: Sept Hiboux	396
Ablonczy Balázs: A Párizsi Magyar Intézet kezdetei Molnos Lipót igazgatósága (1927–1943)	403

A. Sajti Enikő: „Hideg emlékezet”, vagy befogadó emlékezetkultúra? A magyar történetírás a partizán megtorlásokról.....	422
Anderle Ádám: Sans Briz vagy Perlasca? Polémia a spanyol követség zsidómentő akcióiról	430
Vukman Péter: Josip Broz Tito jugoszláv államfő 1956-os párizsi látogatása a Foreign Office iratainak tükrében	436
J. Nagy László: Algéria 1962, a szocialista opció nemzeti gyökerei	446
Kiss Barnabás: A külkapcsolatok alkotmányjogi szabályozásának egyes kérdései.....	450
Géza Szász: Diplôme national et thèse en co-tutelle. Un exemple de l'internationalisation de la recherche	456
Nagy Miklós: Európai parlamenti választások 2014-ben A Nemzeti Front sikere Franciaországban	461

MAGYARORSZÁG ÉS A MAGYAROK AZ ELSZÁSZI KÖNYVKIADÁSBAN, 1482–1621 (VÁLTOZÁSOK A KIADÓI POLITIKÁBAN – VÁLTOZÓ ORSZÁGKÉP)

Tanulmányunk címében a kezdő dátum az első, mostanáig ismert elszászi, magyar vonatkozású kiadvány dátuma,¹ de a magyar és elszászi szellemi kapcsolatok korábban kezdődtek. A Magyar Királyság a kereszténység felvételével egyidejűleg jött létre, és a 15. századra egy, a nyugati kereszténységre jellemző egyházi, oktatási és művelődési intézményi rendszert hozott létre. A 13–14. századtól ez az intézményi rendszer egyetemen is kiteljesedett – Veszprém (1242, *studium genarale Ordinis Praedicatorum*), Pécs (1367, *universitas*), Óbuda (1395 *universitas*), Pozsony (1467 *universitas*), Buda (1475 – *studium genarale OP*) –, az ország vezetőinek kapcsolati rendszere, miután a királyok az Anjou, a Luxemburg, majd a Habsburg és a Jagello dinasztiák tagjai voltak, jelentősen kibővült. Hunyadi Mátyás (Matthias Corvinus) uralkodása alatt (1458–1490) a Magyar Királyság Európa egyik jelentős hatalmává vált, pozícióit a Jagello-korszakban is (1491–1526) megtudta őrizni. Ezzel a hatalmi súllyal vettek részt a magyar egyház képviselői a nagyobb zsinatokon, a közép- és a felsőpapság tagjai egyre inkább egyetemet végzett értelmiségiek voltak. A magyar királyok udvara Budán, az egyik legjelentősebb reneszánsz udvarrá vált, és ezt a példát, kulturális és tudományos ízlést követték a főpapok is, kialakítva a saját udvartartásukat (Esztergom, Nagyvárad, Pécs, Kalocsa stb.).

A Bázeli–Ferrara–Firenzei Zsinaton (1431–1445), illetve az észak-itáliai egyetemeken nagy számban találkozhattak egymással a Magyar Királyságból, illetve a Rajna-vidékről érkező fiatalok. Egy-egy kiemelkedő személyiségnek a híre így kölcsönösen eljutott a másik országába. Így ismerhették meg Janus Pannonius nevét a bázeli, a colmari, a sélestat-i, vagy éppen a strasbourgi értelmiségi körök, ugyanígy Matthias Corvinus udvaráról is itt szerezhettek hiteles információkat. Nem tudjuk, hogy mikor került Elszászba Jacobus de Hungaria. Az egyetlen fennmaradt, a morálteológiai előadásait lejegyző kéziratból² sejthetően Padovában tanult, és onnan utazhatott Bollwillerbe. Itt alapított

¹ Hungarie, Michael de: *Sermone...* Strassburg, 1482 (Hain 9043; RMK III. 4.) – A magyar retrospektív nemzeti bibliográfia, a nem Magyarországon, magyarországi szerzőtől megjelent könyveket a következő sorozatban regisztrálta: Szabó Károly–Hellebrandt Árpád: *Régi Magyar Könyvtár III-dik kötet (RMK III). Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve*. I-II. rész. Budapest, MTA, 1896, 1898; Szabó Károly–Hellebrandt Árpád: *Régi Magyar Könyvtár III-dik kötet, Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve. Pótlások, kiegészítések, javítások*, 1–5 füzet, Borsá Gedeon irányításával összeállította Dörnyey Sándor, Szálka Ilona. Budapest, OSZK, 1990, 1991, 1992, 1993, 1996.

² Colmar, Bibliothèque municipale, MS 48.

egy latin-héber iskolát,³ amelynek jó híre lehetett, hiszen Barthélemy d'Andlau, a mur-
bachi bencés apát⁴ – aki a rendi élet megreformálásában,⁵ és a humanista tanulmányok
bevezetésében⁶ is jeleskedett – meghívta Jacobus de Hungariá-t, hogy alakítsa át a rend is-
koláját. Ez utóbbi valóban távozott Murbachba, a latin, a görög, és a héber tanulmányok
mellett, javasolta azt, hogy az arab nyelvvel is foglalkozzanak.⁷ Élete végén belépett a
rendbe, a bázeli rendházban élt, amit egy könyvbejegyzése tanúsít.⁸ Miután Barthélemy
d'Andlau a rendi reformok kapcsán Basilius Bessarion bíborossal is kapcsolatban állt,⁹
feltehető az is, hogy ő javasolta Jacobus de Hungariá-t az apátnak.

A Magyar Királyság, annak része, Erdély, ekkor kezd Drakula okán is érdekese-
sé válni. Georges Bischoff, Elzász jeles helytörténésze meg is említi, hogy a 15.
század utolsó harmadában vezetett colmari krónika hat oldalon foglalkozik a vé-
rengző vajdáról terjedő hírekkel.¹⁰ Ez az érdeklődés – túl a szenzációéhség akkor is
megvolt jelenlétén (gyarló az ember) – a török terjeszkedés nyomon követésével is
összefügg. Jellemző, hogy a murbachi bencés könyvtárba, Barthélemy d'Andlau
apátsága idején (1471–1475) összegyűjtött historikus anyag 21%-a a törökökkel
kapcsolatos ismeretet tartalmazott.¹¹ A *turcica* pedig már sajnos ekkor is részben
hungarica információ is volt. 1483-ban megjelent Strasbourgban Albertus de Eyb

³ Knepper, Joseph: *Das Schul- und Unterrichtswesen im Elsass*. Strasbourg, 1905, 255. Ebből idézi
Ingold, Denis: Notes sur la communauté et les écoles juives de Bollwiller (15ème–20ème siècles).
In: *Bulletin historique de la ville de Mulhouse*, 3(1987), 2.; Bischoff, Georges: „Un monastère
sans livres est une prairie sans fleurs” Bibliothèque et études à l'Abbaye de Murbach sous
l'abbatit de Barthélemy d'Andlau (1471–1477). In: *Source(s), Cahiers de l'équipe de recherche
Arts, Civilisation et Histoire de l'Europe* (Strasbourg), Nr. 2. 2013. 13–38. (itt: 26–27.)

⁴ Bischoff, Georges: Barthélemy d'Andlau; de la légende à l'histoire. In: *Acta Murbacensia*, 9(1989)
1–35.

⁵ Bischoff, Georges: *Recherches sur la puissance temporelle de l'Abbaye de Murbach, 1229–1525*.
Strasbourg, Librairie Istra, 1975.

⁶ Legin, Philippe: L'abbé Barthélemy d'Andlau, précurseur de la Renaissance. In: *Bulletin
Annuel de l'Association Châteaux forts et villes fortifiées d'Alsace*, 2007, 79–87.

⁷ „Expliciunt sententiae secundum intentionem Aristotelis super omnes libros decem ethicorum cum
certis notabilibus superadditis. w Reportata sunt haec in famosa citate Bolwir ubi viget studium
latinorum et judeorum per manus Jacobi de Ungaria ad instatiam reverendi patris Bartholomei de
Andolo abbatis Murbaciensis” (Colmar, BM MS 48. fol. 96v); „Dixi autem scola latina, quia in
Bolwir floret etiam scola et studium judeorum, sed pro dolor!, deficit scola grecorum et saracenorum,
quia si haec adessent tunc omnes secte pueriles mundi ibi adessent.” (Colmar, BM MS 48. fol. 325v).

⁸ Bellovacensis, Vicentius: *Speculum historiale*, partes 1–4. Strasbourg, Adolf Rusch, cca. 1473
(GW M50582, Heidelberg UB Signatur: Q 1568 E fol. INC), fol. 1a: „Iste liber est emptus per
fratrem Jacobum ordinis sancti Benedicti de Ungaria in Basilea ab impressoribus”; fol. 2a: „Iste liber
est emptus per fratrem Jacobum ordinis sancti Benedicti de Ungaria in Basilea”; fol. 27a: Iste liber est
emptus per fratrem Jacobum de Ungaria ordinis sancti Benedicti in Basilea ab impressoribus”.

⁹ Bischoff, Georges: *Un monastère sans livres* i.m. 26. Lásd a 3. jegyzetet.

¹⁰ Uo. 31.

¹¹ Bischoff, Georges előadása 2014. március 26-án Strasbourgban a *Bibliothèque nationale et
universitaire* szemináriumán.

Margarita poetica című szöveggyűjteménye,¹² és ebben V. Habsburg László, magyar király (1445–1457) V. Miklós pápához intézett beszéde is szerepel. Ebben a király a török veszély komolyságára figyelmezteti az egyházfőt, és kéri segítségét. A beszéd kiadása azonban feltehetően annak stílusa miatt került sor, és nem a törökkel kapcsolatos tematikája miatt. A törökökkel kapcsolatos érdeklődésnek a továbbélését, ám nem különösebben intenzív¹³ voltát jelzi az, hogy a 16. század első felében, Strasbourgban négy, a témával kapcsolatos kiadvány jelent meg. Az első a legritkább, egy négy lapos röplap, *Die Ordnung zu Ofen wider der Thurcken gemacht, durch vnszern allen heiligsten vatter den pabst, Vnd aler christlichen feursten*, amely 1501-ben jelent meg, amikor a magyarok még hitték, hogy segítség érkezik a pápától, vagy a nyugati kereszténység uralkodóitól.¹⁴ Christian Egenolph 1530-ban egy rövid füzetet adott ki tájékoztatásul a törökök szokásainak, harcmódorának, vallásának bemutatásával, és ugyanakkor röviden ír a Magyar Királyság területeinek elfoglalásáról is.¹⁵ A szerzőnek „ein Siebenbürger” lett megjelölve, vagyis olyan személy, aki a közelből hitelesíti az információkat. Ugyancsak „von einem Sieberbürger”, aki „so da in Türkei gefencklich bracht, vnd vil Jar nachmals darinne gewonet” a szerzője az ugyanebben az évben kiadott könyvecskének, mely Christian Egenolph szerint „Gar lustig zu lesen”.¹⁶ Ezek szerint sikere volt az ilyen olvasmányoknak, ha Egenolph ugyanabban az évben két könyvecskével is megjelent a piacon. A negyedik strasbourgi *turcica*, az évszázad egyik sikerkönyve volt. Közel kétszáz kiadása ismert a Magyar Királyságból elhurcolt, horvát származású Bartholomaeus Georgievitius Hungarus (Bartol Đurđević, Bartolomej Georgijević, 1506/1510–1566) által írt kézikönyvnek. A szerző, aki kiválóan beszélt törökül, és más keleti nyelveken is, tizenkét évig volt török fogságban. Kiszabadulása után Rómában élt, és halt meg. A strasbourgi kiadás 1558-ban, Paul Messerschmidt műhelyében jelent meg.¹⁷

A török kérdés azonban több szempontból is aktuális maradt a keresztény közösségekben. A lutheránus, „wittenbergi történelemszemlélet” (Johann Carion, Philipp Melanchthon, Martin Luther) a török térhódítását Isten büntetéseként is magyarázta. Matthias Poliani, a padovai, bázeli és genfi teológiai tanulmányai közben, 1577-ben Strasbourgban is megfordult, és levelében azt írja, hogy a magyarokat addig sújtja az

¹² GW 9533, RMK III. 5014.

¹³ Nem szabad elfeledni, hogy Strasbourg, mint birodalmi város, aktív kereskedelmi kapcsolatban állt a német nyelvterület valamennyi könyvkiadó centrumával, azokkal is, amelyek a törökkel kapcsolatban gyorsabban kaptak, pontos híreket. Nem feltétlenül kellett tehát helyben kiadni ezeket a könyveket.

¹⁴ RMK III. 99: „*Mathis Hipf de Argentina*”.

¹⁵ RMK III. 285: *Saracenisch, Türkisch, vnd Mahometisch Glaub, Gesetz, Chronic, Gotsdienst, Ceremonien, alle Gebreach, Ordnungen, Disciplinen, in Kriegen vnd Friedenszeiten* (1530).

¹⁶ RMK III. 286: *Türkei, Chronica Glaube, Gesetz, Sittenn, Herkommen, Wisz vnd alle Geberden der Türcken* (1530).

¹⁷ RMK III. 457.

Isten a törökkel, míg meg nem szabadulnak bűneiktől.¹⁸ erről beszélgetett strasbourg-i személyekkel (nem nevezi meg őket).

A török hatalom alatt, vagy annak árnyékában élő közösségek, Erdélyben vagy a Magyar Királyságban, azok képviselői, többször kaptak a nyugatibb országokban – biztonságban – élő értelmiségiektől kritikát, mondván, kollaborálnak a muszlim hatalommal. Az egyik ilyen célpontja a 16. századi „médiomoknak” Szapolyai János (1487–1540) magyar király, erdélyi fejedelem volt. Erdély a Török Birodalom vazallus államaként vált el a Magyar Királyságtól. Szapolyait támadta Georgius Agricola,¹⁹ de a német politikus urak is. Melchior Junius, amikor egy-egy *oratio*, vagy *epistola* típust illusztrált, néha olyan példát választott, amely a törökök elleni harccal volt kapcsolatos. Az egyik ilyen gyűjteményben Szapolyai Jánosnak a Német-Római Császárság rendjeihez címzett levelét közölte az *epistola accusatoria* műfaji példajaként.²⁰ Ebben a kötetben Junius az *epistola exhortatoria* példájául a magyar király, Habsburg László (1440–1457) és az albán Kasztrióta György (Gjergj Kastrioti, Skënderbeu; *İskender Bey*, *Gergi Kastriyota*; Giorgio Castriota 1403/1405–1468) levélváltását publikálta, az *epistolae gratiarum actione constantes* példajaként pedig Corvin Mátyás (1458–1490) levelét a velencei szenátus vezetőjének.²¹

A tizenöt éves háború (1591–1606) eseményei iránt azonban aktuális érdeklődés is mutatkozott. Természetesen a nyomtatásban megjelent hírek rétorikai, stílusbeli megfogalmazása nem volt mindegy az *Academia* kurzusain. Melchior Junius 1596. január 7-én tartotta az évkezdő nyilvános vitatkozást, első újévi előadást Johann Melczere volt, aki szónoklattant és jogot tanult Strasbourgban. A beszéd tárgya Báthory Zsigmondnak 1595-ben a törökök ellen aratott győzelmei voltak: *Oratio de anno novo et victoriis a Turca reportatis*, scripta ac recitata a Joanne Melczero Eperieszy(!) Nobili Vngaro.²² Ugyanez még kétszer került sajtó alá, 1600-ban, és 1606-ban is.²³ 1598.

¹⁸ Eckhardt Sándor: *Az ismeretlen Balassi Bálint*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1943, 15., Eckhardt Sándor: *Magyar szónokképzés a XVI. századi Strasszburghban*. Budapest, MTA, 1944, 4–5., Poliani egyéb tanulmányairól: Huttmann, Arnold: *Die Studenten aus Siebenbürgen und Ungarn an der Universität Basel in den Jahren 1459–1600. Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica*, 5(1959), 5–20. (itt: 7. és 13.), Hegyi Ádám: *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526–1788 (1798)*. Budapest, ELTE, 2003 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 6.), 47, (nr. 17.), 80, (nr. 463.).

¹⁹ Agricola, Georgius: *Oratio de bello adversus Turcam suspiciendo*. Basel, Johannes Frobenius, 1538.

²⁰ VD 16 J 1132 *Epistolae ex historicis... Argentinae*, Lazar Zetzner, Montebelgard, Jacob Foillet, 1595, 377–381.; Ioannes Sepvsinsvs, Vvayvoda Transsylvanvs Imperii Ordinibus.

²¹ VD 16 J 1132 *Epistolae ex historicis... Argentinae*, Lazar Zetzner, Montebelgard, Jacob Foillet, 1595, 42–50.; Vladislavs Hvngariae et Poloniae Rex, Scanderbego Albanorvm Principi; Scanderbegvs Epiorensivm Princeps, Vladislao Hvngariae et Poloniae Regi; p. 338–340.; Matthias Vngariae Rex Andreae Vendramo, Veneti Senatvs Principi.

²² VD 16 J 1123 *Orationum... pars quinta...* (Strasbourg, Lazar Zetzner, 1596) 202–223.

²³ VD 16 J 1127 *Orationum... pars quinta...* (Strasbourg, Lazar Zetzner, 1596) 203–220.; VD 17 7:632197F: *Orationum... secundus tomus...* (Strasbourg, Lazar Zetzner, 1606) 572–584.

február 15-én Andreas Ungnad, a Magyar Királyságban is birtokokat bíró család leszármazottja beszélt a Melchior Junius vezette nyilvános bemutatkozáson a háború eseményeiről.²⁴ Ugyanebben az évben az *Academia* rektora, Philipp Marbach előtt szerepeltek a hallgatók (1598. július 18.). Ekkor a *poeta laureatus* tanár, Joseph Lang tanítványa Zdenko von Waldstein mutatta be hosszú versét Győr visszafoglalásáról (*Carmen de Jaurino recuperato*), majd Andreas Ungnad egy beszédben részletezte az események menetét, mutatta be a hős katonákat: *Oratio de Jaurino recuperato* Ill. et Generosi D. Andreae Ungnadii L. Baronis in Sonnegg.²⁵ A *Carmen* és az *Oratio* már 1598-ban önállóan is megjelent Josias Rihelius örököseinek műhelyében.²⁶

Időközben, 1605-ben Johann Carolus, *Relation aller Fürnemmen und gedenckwürdigen Historien* címmel²⁷ útjára indította az első olyan hírlapot, amely állandó, fizetett, helyszíni tudósítókkal dolgozott. Miután Bécsben is volt ilyen tudósítójuk, a magyarokkal, és a törökökkel kapcsolatos híreknek volt, vagy lehetett valós alapjuk.

Visszatérve a Corvin Mátyás uralkodása idejéhez, ekkor a Magyar Királyság alapvetően a humanista udvaráról vált érdekessé az elszász városokban. A Mátyás-kori szövegek, főként a *Bibliotheca Corvina* egyes darabjai, azután a humanista érdeklődés előterébe is kerültek. Az első, a Corvina példánya alapján megjelent szöveg Bessarion kardinális levele volt (*Epistola ad Graecos*), ahogy ez kiderül Sebastian Murrho, colmari szerzetesnek Joachim Vadianushoz írt előszavából (Strasbourg, Matthias Schürer, 1513).²⁸ Ugyancsak Matthias Schürer nyomdájából került ki Philostratos műve, amelynek latin fordítását Antonio Bonfini készítette el *De vitis sophistarum libro duo* címmel, és 1516-ban Nicolaus Gerbel rendezte sajtó alá.²⁹ A 16. század végén jelent meg Melchior Junius szerkesztésében az *Orationum ex historicis* első része, amelyben az itáliai humanista, Pietro Ransano Corvin Mátyást, és feleségét Beatrice d' Aragonát dicsőítő beszéde is szerepel, továbbá Vitéz János egy, a cseh királyhoz címzett *oratio*ja.³⁰ Az *Orationum ex historicis* egy másik kötetében (1598) Junius Antonio

²⁴ VD 17 7:632197F: *Orationum... secundus tomus...* (Strasbourg, Lazar Zetzner, 1606), 794–808.; *Oratio I. de novo anno Illustris ac Generosi D. Andreae Ungnadii, L. Baronis in Sonneg etc.*

²⁵ VD 17 7:632197F: *Orationum... secundus tomus...* (Strasbourg, Lazar Zetzner, 1606), p. 900–903. (Marbach), 903–929. (Zdenko), 929–944. (Ungnad).

²⁶ VD 16 W 884 (Typis Iosiae Rihelij, per Andream Rietschium).

²⁷ Weber, Johannes: „»Unterthenige Supplication Johann Caroli Buchtruckers« Der Beginn gedruckter politischer Wochenzeitungen im Jahre 1605”. In: *Archiv für Geschichte des Buchwesens* 38 (1992), 257–265.; Johannes Weber: *Strasbourg 1605: Die Geburt der Zeitung*. Strasbourg, 2006.

²⁸ A szöveget Augustinus Moravus írta át Budán abból a kódexből, amely ma a magyar nemzeti könyvtárban van: OSZK Clmae 438. A kiadás: Basilios Bessarion cardinalis: *Oratio de sacramento eucharistiae, Epistola ad Graecos*. ed. Augustinus Moravus. Argentorati, Matthias Schürer, 1513 (OSZK Ant. 2733.)

²⁹ A kódex: OSZK Clmae 417., a kiadás: OSZK App. H. 1626.

³⁰ *Argentinae*, Lazarus Zetzner, 1598. RMK III. 5608, VD 16 J 1140, 64–77., illetve 255–259.

Bonfini Rerum Hungaricarum Decades című munkájából választott több – fiktív –, a magyar történelem alakjai szájába adott beszédet adott közre.³¹

A sélestat-i (schlettstett-i) bölcs, Beatus Rhenanus 1518-ban a bázeli Johannes Frobeniusnál jelentette meg Janus Pannonius *Guarino-panegyricus*át és epigrammáit.³² A szakirodalomban nincsen egyetértés abban, hogy hogyan került a Janus költeményeket tartalmazó kódex Sélestat-ba. A kritikai kiadás gondozója, Mayer Gyula szerint egy ismeretlen kézirat az 1518-as kiadás forrása.³³ Az ezt megelőző szakirodalom azonban egy strasbourg-i szálát ismert a kódex történetében. Eszerint a kiadás szövegét Beatus Rhenanusnak az ifjú strasbourg-i humanista, Jakob Sturm (1489–1553)³⁴ küldte el. Ő, a kötetet a nagybátyjától, idősebb Peter Schott-tól (1427–1504) kapta, aki az ifjan elhunyt fia könyvtárával örökölte. Az ifjan elhunyt fiú, maga is ismert humanista volt (ifj. Peter Schott (1458–1490), aki 1475 és 1481 között Bolognában tanult, ahol barátságot kötött Bohuslaus Hassenstein von Lobkowitz-cal, a cseh humanistával.³⁵ Vélhetően tőle kapta meg Janus Pannonius költeményeinek kéziratát.³⁶

A humanizmus és a *devotio moderna* eszméi együttesen alakultak ki, és hatottak valamennyi, a nyugati kereszténységhez tartozó országban. A modern kegyességi irodalomnak is vannak alapszövegei, és mint, minden meghatározó szöveg, számos szerzői attribúciót tudhat magáénak. A legismertebb ilyen szöveg természetesen az *Imitatio Christi*, amely szöveg szerzőjeként kilenc személyt ismerünk a különféle egyháztörténeti művekből.³⁷ A magyar művelődéstörténet három olyan szerzőt ismer, akiknek

³¹ VD 16 J 1139 *Orationum ex historicis...* (Strasbourg, Lazar Zetzner, 1598) 52–57., 57–92. és a 305–307. Melchior Junius Zsámboky János Bonfini-kiadását használta: Basileae, Johannes Oporinus, 1568 (RMK III. 570, 5318).

³² Iani Pannonii Quinqueecclesiensis Episcopi: *Sylua Panegyrica ad Guarinum Veronensem, praeceptorem suum, Et eiusdem Epigrammata* nunquam antehac typis excusa. Basileae Apud Io. Frobenium Mense Iulio Anno M.D.XVIII. (RMK III. 220; App. H. 126; VD16 J 193.); Hasonmás kiadás: Összeállította Fazekas Orsolya, utószó Pohánka Éva. Pécs, Fény KFT, 2008.

³³ Pannonii, Iani *Opera quae manserunt omnia*: volumen I. *Epigrammata*, fasc. 1. ed. Iulius Mayer. Budapest, Balassi Kiadó, 2006, praefatio.

³⁴ Brady, Thomas A.: *Protestant Politics: Jacob Sturm (1489–1553) and the German Reformation*. Leiden, Brill, 1995, 17–28.

³⁵ Birnbaum, Marianne D.: *Humanists in a Shattered World, Croatian and Hungarian Latinity in the Sixteenth Century*. Bloomington, Slavica, 1986, 59–62.; D'Amico, John: *Theory and Practice in Renaissance Criticism: Beatus Rhenanus between Conjecture and History*. Berkeley, University of California Press, 1988.

³⁶ Rabán Gerézdi: Egy költő hírnév története. In: Rabán Gerézdi: *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968, 48–67.

³⁷ Az attribúció történetét Yann Sordet kitűnő tanulmányban foglalta össze egy kiállítás katalógusa bevezetőjeként: *Un succès de librairie européen l'Imitatio Christi 1470–1850*. Exposition organisée par la Bibliothèque Mazarine en collaboration avec la Bibliothèque Saint-Geneviève et la Bibliothèque nationale de France... 4 avril – 6 juillet 2012. Commissariat et catalogue de Martine Delaveau, Yann Sordet. Paris, Bibliothèque Mazarine, Éditions des Cendres, 2012.

műveit, prédikációit a 15–16. század fordulóján, jellemzően a protestáns reformáció kezdetéig közel 300 nyomtatott kiadásból ismerjük. Michael de Hungaria (14. század?) *Sermones tredecim universales*, Temesvári Pelbárt (cca.1435–1504) *Sermones Pomerii* és *Stellarium Coronae Mariae Virginis*, és Laskai Osvát (cca. 1450–1511) *Biga salutis* beszédgyűjteményeiről van szó.

Michael de Hungaria életéről, dacára a gazdag, rá vonatkozó szakirodalomnak,³⁸ szinte semmit sem tudunk. Azt sem tudjuk, hogy melyik szerzetesrend tagja volt, hiszen a pálosok, a ferencesek és a domonkosok is a magukénak tudják. 1480 és 1519 között 31 kiadása jelent meg a beszédeknek, de gyakran az ő neve alatt adták ki Laskai Osvát *Biga salutis*-át is. A 17. század elejéről, 1621-ig további két kiadása ismert.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a post-tridentinus időszakban Temesvári Pelbárt is megjelent,³⁹ noha ezeknek a beszédeknek a stílusa, nyelvezete már nem lehetett modern. Szellemiségük, a tiszta kegyesség szükségességére való utalásuk azonban aktuális volt. Az sem véletlen, hogy Constantino Caietano (1560–1650) benecés rendből származó bíboros fontosnak találta, hogy ugyancsak a 17. század elején a saját rendjéből való, 13. századi Johannes Gesen (Geschen, Gersen, Gessen, Jessen) nevét vesse fel, mint az *Imitatio Christi* szerzőjét. A „mi hordozzuk a tiszta kegyességet”, üzenet tehát aktualizálható volt ekkor is.

Michael de Hungaria *Sermonese* első kiadásban Leuvenben jelent meg, 1480-ban, Johannes de Westphalia műhelyében,⁴⁰ de már az első strasbourgi kiadás már 1482-ben a piacon volt.⁴¹ A könyv iránti kereslet okozhatta csak, hogy Strasbourghban 1494-ig további három,⁴² majd a 16. század elején még kettő kiadás⁴³ napvilágot látott.

Temesvári Pelbárt (Pelbartus de Themeswar) és Laskai Osvát (Osualdus de Lasco) élete már jobban ismert. Mindketten a ferences rend tagjai voltak, az esztergomi rendházból indult karrierjük. Temesvári Pelbárt egyetemet is végzett (Krakkó), Laskai Osvát pedig a rend életének a szervezésében volt aktívabb (házfőnök, többször provinciális is volt). Ennek a két szentbeszédírónak szellemisége az igehirdetés gyakorlatában kötötte össze a kereszténység alapgondolatát, a keresztényi szeretetet, a Krisztus-követés irodalmával (*imitatio Christi*), továbbá a ferences rend szociális igazságtalanságok elleni érzelmeinek a kifejezését.

³⁸ Összefoglalóan, a teljes szakirodalom és a korabeli kiadások leírásával lásd Borsa, Gedeon: *Michael de Hungaria, a mediaeval author in Britain, His person and a bibliography of the printed editions of his work between 1480–1621*. Budapest, 1998 (A Borda Antikvárium könyvészeti kiadványai, 6.).

³⁹ Velencében jelentek meg 1586-ban és 1589-ben: RMK III. 751, 752, illetve 792. A kiadásokat Angelo Rocca, Francesco Ziletto, Guido Cipriano és Gabriele Rubeo adták ki, Alessandro Perotto és Antonio Caraffa kardinálisoknak ajánlva.

⁴⁰ RMK III. 5007.

⁴¹ Michael de Hungarie: *Sermones...*, Strassburg, 1482 (Hain 9043; RMK III. 4.)

⁴² 1487: RMK III. 13.; 1490: RMK III. 23.; 1494: RMK III. 29.

⁴³ 1503: RMK III. 117.; 1516: RMK III. 213.

Laskai Osvát beszédei 1497 és 1516 közt 16 alkalommal jelentek meg Hagenauban Heinrich Gran műhelyében, legtöbbször Johannes Rynmann költségén.⁴⁴ Volt olyan év, az 1506., amikor három kiadás látott napvilágot. Temesvári Pelbárt többet írt, és népszerűbb is volt. 1487 és 1521 között Strasbourgól 4 kiadást,⁴⁵ Hagenauból 53 *editiót*⁴⁶ ismerünk. A strasbourgi kiadója a 16. század elején Johannes Knoblouch volt, aki a kölni Johannes de Ravesbergh költségén nyomtatta ezeket a könyveket. Hagenauban ismét csak Heinrich Gran, illetve örököse neve, és Johann Rynmanné említhető, mint aki finanszírozta a beszédek napvilágra kerülését,⁴⁷ 1501-ben éppen 8, 1504-ben 6 kiadásban.

A kegyességi irodalomhoz közeli terület, a szentek legendáinak a kiadása is hordoz magyar vonatkozásokat. Johannes Prüss ugyanis Strasbourgban 1484-ben, és 1486/87-ben kétszer is kiadta a magyar, Árpád-házi szentek legendáit.⁴⁸

Tartalmilag nem, bár egyes elemeiben (erkölcsi magyarázatiban) közelít a kegyességi irodalomhoz Hagymási Bálint (Valentinus Cybelius, cca. 1490 – post 1517) pécsi kanonok *opusculája*, a bor és a víz fogyasztásának és hatásainak összefoglalásáról, azonban inkább az imponáló klasszika filológiai jártasságát lehetne kiemelni. A munkát Thomas Anshelmus adta ki Hagenauban, 1517-ben.⁴⁹

A 15. század utolsó harmadának európai szellemi központjai sorában a Felső-Rajna-vidék, a Strasbourgtól Zürichig tartó terület különösen fontos a teljes nyugati keresztény közösségbeli, így a magyarországi értelmiségi mozgalmak szempontjából. A rajnai misztika és az itteni humanizmus együttes hatásáról van szó. Nem pusztán a hagenai, a strasbourgi és a bázeli ősnymtatványok, korai 16. századi kiadványok nagy száma mutatja ezt a hatást a fennmaradt európai gyűjteményekben, hanem az is, hogy a terület festőiskolája (Martin Schongauer) is hatással volt a távolibb területen élő alkotókra. Nem lehet véletlen, hogy a felsorolt beszédgyűjtemé-

⁴⁴ 1497: RMK III. 37.; 1498: RMK III. 39, 40.; 1499: RMK III. 47, 48.; 1501: RMK III. 89.; 1502: RMK III. 107, 108.; 1506: RMK III. 135, 136, 137.; 1507: RMK III. 141.; 1515: RMK III. 1999, 200.; 1516: RMK III. 210, 211.

⁴⁵ 1505: RMK III. 131, 132.; 1506: RMK III. 138, 139.

⁴⁶ Az RMK III, felsorolja ezeket. Vö.: Kertész, Balázs: *Two Hungarian Friars Minor (Franciscan Observants) in the Late Middle Age: Pelbart de Temesvár and Oswald de Lasko*. In: *Infima Aetas Panonica. Studies in Late Medieval Hungarian History*, ed. by Péter E. Kovács, Kornél Szovák. Budapest, Corvina, 2009, 60–78.

⁴⁷ 1498: RMK III. 41, 42.; 1499: RMK III. 49, 50.; 1500: RMK III. 55, 56, 57.; 1501: RMK III. 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97.; 1502: RMK III. 109, 110, 111, 112, 113.; 1503: RMK III. 114.; 1504: 120, 121, 122, 123, 124, 125.; 1505: RMK III. 127, 128, 129.; 1507: RMK III. 142, 143, 144, 145.; 1508: RMK III. 150, 151.; 1509: RMK III. 153, 154, 155, 156.; 1511: RMK III. 169, 170, 171, 172.; 1513: RMK III. 183.; 1515: RMK III. 201, 202, 203.; 1516: RMK III. 212.; 1520: RMK III. 233, 234, 235.; 1521: RMK III. 240.; Cf.: Borsa Gedeon: Laskai Osvát és Temesvári Pelbárt műveinek megjelentetői. In: *Magyar Könyvszemle*, 121 (2005), 1–24.

⁴⁸ *Legenda sanctorum Regni Hungariae...* 1484/86: RMK III. 61 (5021) (Hain 9996); 1486: RMK III. 10. (Hain 9997).

⁴⁹ *Opusculum de laudibus et vituperio vini et aquae*, 1517: RMK III. 215.

nyek szerzői itt is kiadót találtak, ahogy a délebbre fekvő könyvkiadói centrumban, Bázelen is. A terület magyarországi kapcsolataira utal ugyanis az a tény is, hogy Bázelen, Nicolaus Kessler kétszer is kiadta az egyetlen Magyarországon alapított szerzetesrend reguláját, *Ordo Fratrum Eremitarum Sancti Pauli primi Eremitae* címmel, 1486 után, illetve 1490-ben.⁵⁰ Ugyancsak Bázelen jelent meg 1487 körül a Pécsi Egyházmegye első nyomtatott misekönyve (*Missale Quinqueecclesiense*), Michael Wensslernél,⁵¹ majd az Esztergomi Főegyházmegye miserendje is, 1511-ben Jacobus de Pforzheim műhelyében.⁵²

Könyvtörténeti tablónknak ezt a tematikus részét lezárva meg kell említeni, hogy a hagenai nyomdász Heinrich Gran életéről – a levéltári források híján – gyakorlatilag semmit sem tud a szakirodalom. Feltűnő azonban, hogy nem ritkán választott magyarországi témát, vagy szerzőt kiadványainak. Családneve, ha származásra utal, akkor Esztergomot (németül: Gran) sejteti származási helynek. Auguste Hagenauer, Hagenau nyomdászattörténetének monográfusa azt mondja, hogy nem tudni honnan jött. Ismert egy fia, 1489-ben „*eligitur in scabinum*”, a század végén említenek még a dokumentumok egy kőművest, meg kertészt is « Gran » családnévvel.⁵³ A családnév azonban nem szerepel az 1450 előtti ismert dokumentumokban.

Amíg a 15. és 16. század fordulóján a kegyességi irodalom, illetve a népszerű prédikációk gyakori kiadása jelzi az elszászi és a magyarországi szellemi kapcsolatok intenzitását, addig a 16. század folyamán, majd a 16. és a 17. század fordulóján a humanista szövegkiadások, a filozófiai (főként logika), a retorikai, illetve a jogi munkák. A kulcsszerep mindenképpen a Johann Sturm által alapított iskolának, akadémiának jutott a kapcsolatok szervezésében, pontosabban a legfőbb vonzerőt ez az intézmény jelentette a magyarországi értelmiségiek számára. Pontosabban a város szelleme. Addig mindenképpen, amíg a lutheránus ortodox fordulat nem következett be. Ezt követően inkább jogi és történettudományi, illetve retorikai munkák jelentek meg magyarországi szerzők közreműködésével. Talán nem erőltetett a wittenbergi párhuzamot megemlíteni. Az Elba menti város egyeteme, Philipp Melanchthonnal, az ő közvetlen tanítványaival együttesen jelentette a *devotio moderna* kegyességét, személyes vallásosságát, és a humanista tanulmányokat, az antik tudás-, és retorikai eszményt. Amikor Wittenbergből a filippista tanároknak távozniuk kellett (1589), akkor az egyetem vonzereje is veszített erejéből. És mivel ezzel egyidőben történt a strasbourgi Sturm-iskola szellemi fordulata is, nem csoda, hogy a Palatinátus, a

⁵⁰ RMK III. 7312, 7314. Cf.: Gábor Sarbak: Prior General Gregory of Gyöngyös and its Borrowers in the Late Middle Age. In: *Infima Aetas Pannonica. Studies in Late Medieval Hungarian History*, ed. by Péter E. Kovács, Kornél Szovák. Budapest, Corvina, 2009, 250–260.

⁵¹ RMK III. 7310.

⁵² RMK III. 168.

⁵³ Hanauer, Auguste: Les imprimeur de Hagenau. *Revue d'Alsace*, LII (1901), 8–21. (Gran: 12–21.); 242–266.; cf.: Sitzmann, Édouard: *Dictionnaire de biographie des hommes célèbres d'Alsace*. Paris, Édition du Palais royal, 637–638.

Heidelbergi Egyetem reneszánsza ekkor kezdődött, és tartott annak lerombolásáig, Franekerbe távozásukig (1622).

A Sturm-féle Akadémia azonban még ekkor is meg tudta őrizni erős retorikai, és arisztotelianus logikai jellegét. Ez utóbbira kiváló példa a „Triad johannique”⁵⁴ jelentős hatása egyrészt a lutheranizmust majd a 17. század második felében megújító pietista gondolkodásra,⁵⁵ másrészt a magyarországi és erdélyi iskolai logika és retorika tanítására.⁵⁶ Az erős humanista alpműveltség és az ebből fakadó vallási mentalitás hatása a szellemi és lelki vergődésben tudatos választásokra készülő generációk tagjaiban jól példázható a Sturm-féle akadémia megalakulása (1538)⁵⁷ körül aktív személyek életútján is (Martin Bucer (1491–1551), Pietro Martyr Vermigli (1499–1562), Francesco Lismanino (1504–1566), Jean Calvin (1509–1564), Girolamo Zanchi (1516–1590). A sturmi iskola, ahol maga Calvin is tanított (1538–1541),⁵⁸ és amelynek „utolsó református teológusa”⁵⁹ az említett Zanchi volt, alapvetően azonban az alapító Johann Sturm pedagógiai elveivel,⁶⁰

⁵⁴ Johann Conrad Dannhauer (1603–1666), Johann Schmidt (1594–1658) és Johann Georg Dorsche (1597–1658).

⁵⁵ Dannhauer, Johann Conrad: *Idea boni disputationis*. Strasbourg, 1629–1674, 1–5. kiadás, az arisztotelianus retorika kézikönyve; hermeneutikai alpmű, Illyricus, Matthias Flacius: *Clavis Scripturae Sacrae* (1567) alpművének kiváltója a protestáns polémikra készülők számára. (Alapvetően más volt ez a vitakultúra, mint a reformáció kezdetén, amikor például a kép a vallási vitákban kifejezetten programmatikus szerepet játszott, és nagy számban alkalmazták. Muller, Frank: *L'évolution de l'image de propagande à Strasbourg dans les premiers temps de la Réforme*. In: *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français*, 140(1994), 5–31.); A három ortodox – Dannhauer, Schmidt és Dorsche – Philipp Jacob Spener (1635–1705) mesterének is mondható, főleg Schmidt, aki Lewis Bayley (?–1631) és Johann Arndt (1555–1621) műveinek nagy propagátora volt. Wallmann, Johannes: *La spécificité de l'orthodoxie luthérienne à Strasbourg*. In: *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français*, 136(1990), 9–27.; Rudersdorf, Manfred-Schindling, Anton: *Luthéranisme et université à l'époque confessionnelle: une comparaison entre Strasbourg, Tübingen et Marbourg*. In: *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français*, 135(1989), 64–76.

⁵⁶ Kecskeméti Gábor: *Erasmian Method, Sturmian Source, Amesian Intention: Cicero in the Schools as Transmitted by Erasmus and Sturm*. In: *Republic of letters, humanism, humanities*, Selected papers of the workshop held at the Collegium Budapest in cooperation with NIAS between November 25 and 28, 1999, ed. by Marcell Sebők. Budapest, Collegium Budapest, 2005, (Workshop series, 15), 93–105.

⁵⁷ Alapvető bibliográfiai útmutatással, összefoglaló tanulmányokkal lásd: Jean Sturm, *Quand l'humanisme fait école*. catalogue réalisé sous la dir. de Matthieu Arnold, Julien Collonges. Strasbourg, BNU, 2007.

⁵⁸ Cf.: *Quand Strasbourg accueillait Calvin, 1538–1541*. Catalogue réalisé sous la dir. de Matthieu Arnold. Strasbourg, BNU, Faculté de Théologie protestante, PU de Strasbourg, 2009.

⁵⁹ Burchill, Christopher J.: *Le dernier théologien réformé, Girolamo Zanchi*. In: *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français*, 135(1989), 53–63.

⁶⁰ Schindling, Anton: *Humanistische Hochschule und Freie Reichstadt: Gymnasium und Akademie in Strassburg, 1538–1621*. Wiesbaden, Steiner Verl. 1977; Lewis W. Spitz, Barbara Sher Tinsley: *Johann Sturm on Education. The Reformation and Humanist Learning*. St. Louis, Concordia, 1995.

Melchior Junius (1545–1604) rétorikai (Cicero) és politikai gondolkodás történeti (Arisztotelész politikája, görög államelméletek) munkásságával és Matthias Bernegger (1582–1640) latin filológiai (főleg Tacitus) tanításával hatott. A század végén jelentőssé váló jogi oktatás is erősen kötődött ezekhez a rétorikai és pedagógiai hagyományokhoz. Az Akadémia jogi képzésének három jelentősebb alakja volt ismert a magyarországi diákok előtt is. Dionysius Godofredus (Denis Godfroy 1549–1622), Georg Obrecht (1547–1612), Paulus Graseccius (1562–1604), és Georg David Locamer (1588–1637). A *filozófiát*, természetrajzot, vagy orvoslást tanulni vágyók Johann Ludwig Hawenreuter (1548–1618), majd Nicolaus Agerius (1568–1634) óráit hallgatták. Sturm Akadémiájának a hatása alapvetően tehát abban állt, hogy a pontos filológiai tudásra, következetesen alkalmazott módszerre alapozva, a hitről sokoldalú érvekkel vitatkozva őrizze meg az ifjakat a mély vallásosság keretében. Ahogy az iskola jelmondata is hirdeti: „*Propositum a nobis est, sapientem atque eloquentem pietatem finem esse studiorum*”

A Strasbourgban tanuló, vagy csak ide látogató magyarországiak feltűnnek a város könyvkiadói kínálatában is. Vagy egyszerűen csak a felsőfokú tanulmányokat lezáró *tézis-füzetet* adták ki, vagy diáktársaik *disputációs* nyomtatványát köszöntötték verses *laudatio*val, vagy komolyabb filológiai, filozófiai munkájuk is itt látott napvilágot.

Az Akadémia alapítását (1538) követően a Strasbourgba látogatók többsége az új protestáns eszmék egymás közti vitáinak megismerésért, a viták humanista érvrendszerének megismeréséért került kapcsolatba az alapítóval, vagy az itt tanítókkal. Belényesi Gergely (cca. 1520–?), aki kálvinista prédikátor lett a Magyar Királyságban, Genfben is meglátogatta Kálvint (1544), előtte hallgatta előadásait Strasbourgban. Strasbourgi tartózkodásai alatt (1543, 1545) ⁶¹ Michael Delius (?–1554) hebraista, majd Konrad Hubertnek (1507–1577), Martin Bucer asszisztensének házában lakott. Kiváló kapcsolatot ápolott a könyvkiadó Vendelin Richeliusszal, igaz a nyomdász, Belényesi, nála hagyott görög nyelvtanát végül nem adta ki.

Tudjuk, hogy Johannes Sambucus (Zsámboky János), Európa-szerte ismert magyarországi humanista⁶² is meglátogatta Sturmot 1551-ben.⁶³ 1550-ben Wolf Cephalaesus az ő sajtó alá rendezésében adta ki Lucianus szövegeit,⁶⁴ minden bizonnyal ezért is volt a humanista Strasbourgban. 1552-ben került ki a sajtó alól ugyancsak az említett kiadónál a *Romanorum principum effigies cum historiarum annotatione Johannis Sambuci*.⁶⁵ Wolf Cephalaesus fiai aztán a Lucianus szövegválogatást még három alkalommal újra

⁶¹ Bucsay Mihály: *Belényesi Gergely, Kálvin magyar tanítványa – Gregor Belényesi, der ungarische Schüler Calvins*, Budapest, Balás, 1944 (A közép-dunai protestantizmus könyvtára, 7), 23–45., 70–101.

⁶² *Humanistes du Bassin des Carpates. vol. 2. Johannes Sambucus.* ed. par Gábor Farkas Kiss–Gábor Almási. Turnhout, Brepols, 2014 (Europa Humanistica).

⁶³ Antall József: Zsámboky János (Johannes Sambucus) 1531–1584. In: *Orvostörténeti Közlemények*, 109–112(1985) 170–171.

⁶⁴ RMK III. 391.

⁶⁵ RMK III. 407.

nyomtatták (1554, 1556, 1572).⁶⁶ Sambucus, mint a humanista oratio műfaj kiváló művelője is hírnevet szerzett. Ennek is köszönhető, hogy Melchior Junius, az *Orationum ex historicis* beszédgyűjteményébe két halotti megemlékezését – I. Ferdinánd, és II. Miksa halálakor elmondottakat – szerepeltette. A kötetet Lazar Zetzner jelentette meg 1598-ban.⁶⁷

Zsámboky, minden bizonnyal 1551-ben ismerkedett meg a strasbourgri Nicholas Engelhardt-tal, aki meglátogatta a császári historikust Bécsben, és együtt utaztak a Magyar Királyság nyugati városaiba.⁶⁸ Zsámboky, mint a kéziratok gyűjtője ismert volt kortársai előtt.⁶⁹ Több kiadó kért tőle ritka ókori szövegeket tartalmazó kéziratot kölcsön, amelyeket sokszor nem kapott vissza. Így kerültek elő könyvei Johannes Oporinus,⁷⁰ vagy Jacques Bongars⁷¹ bibliotékájából. Ráadásul, amikor meghalt, és özvegye eladta a könyvtárat a császárnak, a könyvtárosok közül Sebastian Tegnagel magához vett 57 könyvet.⁷² Lehet, hogy Strasbourgban is hagyott kéziratot, és ezt vásárolta meg Matthias Bernegger, de az is lehet, hogy másutt jutott hozzá.⁷³

A Zágrábban született Paulus Scalichius a kor Európájában, mint szellemi kalandor is ismert volt. A patrióta horvát történetírás őt, horvát enciklopédistaként ünnepli.⁷⁴ Stanislas Pavao Skalić (Paul Scaliger, 1534–1575), a nonkomformista értelmiségi, magát „*Comes Hunnorum*”-nak nevezte, jóllehet bizonyosan nem is élt Magyarországon. Könyvei azonban elterjedtek voltak a korban, Strasbourgban 1561-ben latinul, majd németül is⁷⁵ megjelentette saját családja történetét, genealógiáját, és egy Ferdinánd főherceghez szóló beszédet, jogai helyreállítását kérve. A „hunok grófja” Ljubjana-ban (Laibach) tanult, majd a Bécsi Egyetem diákja lett (1547), 1551-ben *magister*, majd

⁶⁶ RMK III. 423, 624, 5263.

⁶⁷ RMK III. 5608, VD 16 J 1139.

⁶⁸ Gömöri György: Egy strassburgi humanista magyar kapcsolata a XVI. században. In: *Magyar Könyvszemle*, 97(1981) 317–321.

⁶⁹ Gerstinger, Hans: *Johannes Sambucus als Handschriftensammler*, in *Festschrift des Nationalbibliothek in Wien*. Wien, ÖNB, 1926. 250–399.; *Die Bibliothek Sambucus, Katalog*. nach der Abschrift von Pál Gulyás, hg. von István Monok, Péter Ötvös. Szeged, Scriptum, 1992.

⁷⁰ Gilly, Carlos: *Die Manuskripte in der Bibliothek des Johannes Oporinus. Verzeichnis der Manuskripte und Druckvorlagen aus dem Nachlass Oporins anhand des von Theodor Zwinger und Basilius Amerbach erstellten Inventariums*. Basel, Schwabe, 2001 (Schriften der Universitätsbibliothek Basel, Bd. 3).

⁷¹ Andrist, Patrick: *Les manuscrits grecs conservés à la Bibliothèque de la Bourgeoisie de Berne – Burgerbibliothek Bern. Catalogue et histoire de la collection*. Dietikon-Zürich, Urs Graf Verlag, 2007, 88, 111–112.

⁷² Ezek jegyzéke: *Magyarországi magánkönyvtárak IV, 1552–1740*. Sajtó alá rendezte Bajáki Rita, Bujdosó Hajnalka, Monok István, Viskolcz Noémi. Budapest, OSZK, 2009 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 13/4), 11–18.

⁷³ Frédéric Barbier hívta fel a figyelmemet Bernegger egykori, Sambucus tulajdonában volt kötetére. Schmidt, Charles: *Zur Geschichte der ältesten Bibliotheken und der ersten Buchdrucker zu Strassburg*. Strasbourg, C. F. Schmidt, 1882. 196.

⁷⁴ *Encyclopaedia*, Basel, 1559, Johannes Oporinus (RMK III. 464.).

⁷⁵ RMK III. 489, 490.

Bolognában 1552-ben teológiai doktor lett. Rómába ment, a pápa bizalmát elnyerve, az ő ajánlásával tért vissza Bécsbe, ahol udvari káplán lett. Botrányai miatt 1557-ben kiutasították a császárvárosból. Stuttgartban és Tübingenben időzött, ahol Primoz Trubar szlovén reformátor mellett tevékenykedett (1558–1561). Itt lutheránusnak és – az anyja után fölvevett nevével – a veronai Scaligerektől származottnak vallotta magát. A következő neveket és címeket használta: Paulus Scalichius sive Scaliger, Scala hercege, von der Leiter, római birodalmi úr, magyar birodalmi gróf, Hun gróf, veronai márk, a szentírás doktora, Krisztus árvája és száműzöttje. Jogot formált a magyar- és horvátországi, valamint ausztriai birtokaira, sőt Verona és Vicenza városokra is. 1561 végén Albrecht porosz választófejedelemhez utazott Königsbergbe, ő ajánlotta Zsigmond Ágost lengyel királynak. Neki ajándékozta Creutzburg (Kluczbork) az uradalommal együtt. Szélhámossága lelepleződött, Párizsba menekült (1565), ahonnan Valois Henrik társaságában tért vissza Lengyelországba. Gdanskban pert kezdett birtokai visszaszerzésére, de közben meghalt. A Strasbourgban kiadott műből nem derül ki, hogyan került kapcsolatba a nyomdász Christianus Myliusszal, a kötetek kiadójával.

A kevésbé kalandos életű erdélyi szász ifjú, Georg Deidrich (? – 17. század eleje) 1587 és 1589 közt volt a strasbourgi Akadémia hallgatója. Innen Rómába utazott, kocsmái verekedésért börtönbe került, fogadta a pápa is. Erdélyben evangélikus lelkész lett, számos iskolai kiadvány szerzője. Carolus Kieffer nyomdájában 1589-ben négy kiadványa jelent meg. Az első a Johann Ludwig Hawenreuter elnöklete alatt tartott disputációja, Arisztotelész Nikomachoszi etikájának érelemzéséről.⁷⁶ Kiváló versíró lehetett – Rómában a börtönből is ennek a tehetségének a segítségével szabadult –, így Kieffer kiadta verses útleírását is, *Hodoeporicon itineris Argentoratensis* címmel,⁷⁷ majd tanára, Michael Beuther halálára írott *Elegiait* is.⁷⁸ A negyedik nyomtatványa már Junius Melchior védnökségével megjelent *Oratio Quod sciri certeque percipi nihil possit in hac vita* címmel.⁷⁹

Deidrich tekei születésű volt. Feltehető, hogy vele együtt, vagy az ő biztatására(?) érkezett Strasbourgba honfitársa, Gallus Rhormann. Ő is Hawenreuter tanítványa lett, 1590-ben Arisztotelésznek a lélekről írt szövegeit elemezte.⁸⁰ Még ebben az évben jelent meg Josias Richel nyomdájában az *Ἀσµατὰ συγχαριστικὰ in honorem... Sebastiani Prenner* című kötet. A csillagász, klasszikus filológus (Brenner) előtt tisztelgő kötetbe ő is írt egy verset.⁸¹ 1590. szeptemberében Melchior Junius a *Catalinaria Ciceronis* nyilvános beszédgyakorlatán a nyitó beszédet ő tartotta.⁸² 1591-ben verset írt honfitársa,

⁷⁶ RMK III. 788.

⁷⁷ RMK III. 789.

⁷⁸ RMK III. 790.

⁷⁹ RMK III. 791.

⁸⁰ RMK III. 807. A nyomtatvány Antonius Bertram műhelyében készült.

⁸¹ RMK III. 5506–7444.

⁸² VD 16 J 1116 (1592, Strasbourg, Zetzner), *Orationum... pars secund...* 417–418. *Oratio I. M. Galli Rhormanni Transylvani Consulis Ciceronis sustinentis partes ad Senatores προσφωνησις.*

a besztercei Andreas Reichmund tiszteletére, amidőn őt magiszterre avatták (1591).⁸³ Strasbourgból Bazelbe ment teológiát tanulni, téziseit Johann Jacob Grynaeus elnökle alatt védte meg 1592-ben.⁸⁴

Hawenreuter legismertebb magyar tanítványa Baranyai Decsi János (Johannes Decius Barovius, 1560–1601), az erdélyi későhumanizmus kiemelkedő alakja, történetíró, filológus, jogász.⁸⁵ Téziseit *Synopsis philosophiae* címmel 1591-ben védte.⁸⁶ Népszerű volt, így Wittenbergben 1595-ben újra kiadta.⁸⁷ A magyar szakirodalom ezt a művet úgy értékeli, hogy nem egyszerűen a mester, Hawenreuter téziseinek a megvédése, Decsi maga is szerzőként szerepel, önálló, eredeti gondolataival. A mű hasonmása, és magyar fordítása nem az elmúlt években jelent meg.⁸⁸

Mindhárom Hawenreuter tanítvány – Deidrich, Rhormann, Decius – verssel emlékezett meg Johann Sturm halálakor az Akadémia alapítójáról.⁸⁹ De volt a professzornak egy még nevesebb magyar hallgatója is, aki ugyan csak néhány előadását hallgatta: Szenci Molnár Albert (1574–1634), a magyarországi későhumanizmus egyik legjelentősebb alakja, bibliafordító, a kálvinista alapvető művek magyarra tolmácsolója.⁹⁰ Életének nagyobb részét különböző német városokban élte le, tanult Drezdában (1591, *Gymnasium zum Heiligen Kreuz*), Wittenbergben (1591), majd Heidelbergben (1592–1593). 1593. május 1-én érkezett Strasbourgba, a *Collegium Wilhelmiticum*nak lett a növendéke, Joseph Lang (1570 cca.–1615), majd Johannes Bentzius (1547–1599) osztályában tanult logikát, matematikát, retorikát. 1595-ben Melchior Junius avatta baccalaureusszá. 1596-ban hagyta el a várost végleg. Látogatást tett Genfben, Zürichben is, de alapvetően Heidelbergben, Hanauban és Oppenheimben élt. Nagyon furcsa, hogy viszonylag hosszú strasbourgji tartózkodásának ottani nyomtatott emlékét

⁸³ RMK III. 814. Reichmund kiváló férfiú lehetett, mert Lignitzben (Legnica) öt évvel később jelent meg tiszteletére egy újabb kis füzet: *Votum In Honorariam Introductionem Reverendi... Andreae Reichmundi...* scriptum a Georgio Seuffnero, Lygnicii, Typis Sartorianis, 1596.

⁸⁴ RMK III. 7446.

⁸⁵ Összefoglalóan, bibliográfiával lásd: „*Igniculi Sapientiae*” János-Baranyai-Decsi-Festschrift. Symposium und Ausstellung zum 400. Jahrestag des Erscheinens der Adagia von János Baranyai Decsi in der Széchényi Nationalbibliothek, 1998. Hrsg. von Barna Gábor–Stemler Ágnes–Voigt Vilmos. Budapest, OSzK, Osiris, 2004 (Libri de libris).

⁸⁶ RMK III. 815. A nyomtatvány Antonius Bertram műhelyében készült.

⁸⁷ RMK III. 864.

⁸⁸ *A filozófia áttekintése, saját emlékezetének segédletére tézisekben és mintegy aforizmákban összefoglalva és vitára bocsátva a Strassburgi Akadémián prof. Johann Ludwig Hawenreuter professzor, az orvostudomány és a filozófia doktora elnökle alatt.* Írta a magyar Decsi János, ford. Kovács Péter, közread., utószó Paczolay Gyula. Budapest, Bárczi Géza Kiejtési Alapítvány, 2006 (Bárczi füzetek, 7/2.).

⁸⁹ *Manes Sturmiani, sive epicedia scripta in obitum ... Joannis Sturmii.* Argentorati, 1590, Josias Rihelius (RMK III. 5505, VD 16 M 562).

⁹⁰ Bibliográfiával: *Humanistes du bassin des Carpates. I. Traducteurs et éditeurs de la Bible*, par István Monok, Edina Zvara, avec la collaboration d’Eva Márza. Turnhout, Brepols, 2008 (Europa humanistica, 5) 239–273.

nem ismerjük. Igaz, az általa említett erdélyi Martinus Hoggaeus,⁹¹ vagy az 1578-ban itt tanult lutheránus főúr, Horváth Stansith Gergely (1548–1597) téziszűzete sem ismert.⁹² Szenci Molnár Albert naplójának rövid, strasbourgi tartózkodására vonatkozó részéből azonban kiviláglik, hogy széles kapcsolati körrel rendelkezett, többen üdvözltek versekkel, amikor elhagyta a várost.⁹³

Hawenreuter utódjának, Nicolaus Ageriusnak is voltak tanítványai a Magyar Királyságból. A botanikus és orvosprofesszor itteni diákjairól eddig nem tudott a szakirodalom, most került a látókörünkbe Ferdinand Heindel és Matthias Duchon személye. Mindkettő a Királyság fővárosában, Pozsonyban élt, illetve annak környékén volt aktív orvos, hazatérésük után. Duchonról annyit tudunk, hogy fizikai tanulmányait Ageriusnál folytatta, verssel köszöntötte egy diáktársa, a strasbourgi Johannes Vitus disputációját.⁹⁴ Heidel *Quaestionum miscellanearum ex physica depromptarum octo* címmel írta fizikai tárgyú szakdolgozatát, amelyet 1624-ben Johannes Caroli nyomtatott ki.⁹⁵

A strasbourgi jogi tanulmányokat Dionysius Godofredus emelte európai rangúvá. Az első Magyar Királyságbeli ismert hallgatója az eperjesi Johann Melczer volt,⁹⁶ aki 1595-ben Iustinianus értelmezésekkel védte meg téziseit.⁹⁷ Ezen kívül még háromszor disputált Godfroy elnöklése alatt, ugyancsak 1595-ben, és ezeket a füzeteket is Antonius Bertram nyomtatta.⁹⁸ Utolsó ismert nyilvános vitáját Melczer már Georg Obrecht vezetésével eljárásjogból tartotta.⁹⁹ Megjegyzem továbbá, hogy a jogi tanulmányok

⁹¹ A heidelbergi egyetem hallgatója volt 1595-ben, 1596 nyarán átment Strasbourgba, de 1597. év elejétől ismét Heidelbergben hallgatott kurzusokat. Cf.: Heltai János: Adattár a heidelbergi egyetemen 1596–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1980*. Budapest, OSZK, 1981, 243–347. (itt.: 283.).

⁹² VD 16 ZV 26931 *Actus tres Academiae...*(Strasbourg, Nicolaus Wyriot, 1578) 14–15.: A beszéd befejeztével a szenátus és a rector (Sturm) előtt...Reliquorum autem digni iudicati sunt, nomina de suggestu recitantur, a M. Iohanne Richardio, ministro Academiae. Vt: Ex prima Classe primus locus datus est...Secundum locum obtinuit ...Tertium locum habuit... Reliquorum, qui progrediuntur cum *Generoso Domino Barone Gregorio a Stansith, Vngaro*, sunt uigintitres...

⁹³ *Szenci Molnár Albert Naplója*. Budapest, Kiadja Szabó András, Universitas, 2003 (Historia Litteraria, 13), 56–58.

⁹⁴ 1620: BNU M 129.282.

⁹⁵ 1624: BNU M 128.497.

⁹⁶ Szabó Béla: *Dionysius Gothofredus magyar hallgatói Strasbourghban*. In: „*Dum spiro doceo*», Huszti Vilmos 85. születésnapjára. Szerk.: Szabó Béla–Sáry Pál. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2000 (Ünnepi tanulmányok, VI.), 191–229. (itt.: 214–221.).

⁹⁷ RMK III. 862. A nyomtatvány Antonius Bertram műhelyében készült. Vö.: Melczer István: *Melczer János ismeretlen straszburgi dissertatioja 1595-ből*. In: *Magyar Könyvszemle* 13(1888), 252–263.

⁹⁸ RMK III. 5556, 5557, 5558. Jogtörténeti elemzésük: Szabó Béla: *Dionysius Gothofredus magyar hallgatói i.m.* (96. jegyzet) 217–219.

⁹⁹ RMK III. 5578. A nyomtatvány Antonius Bertram műhelyében készült.

mellett Melczer, a rétorikaiakat sem hanyagolta el, látogatta Melchior Junius óráit is. 1595-ben *Graeciae sapientum optimo de rege seu principe* témában tartott *oratiót*,¹⁰⁰ majd – ahogy említettük – 1596. január 7-én az új évről, és az előző évi sikeres, török elleni csatákról elmondott beszéde meg is jelent.¹⁰¹

Hasonlóan, Melchior Juniushoz is járt a második Godfroy tanítvány, aki ugyancsak eperjesi volt, Daniel Fabinus. Első kiadványa 1599-ben jelent meg *De natura logicae*¹⁰², majd ezt követte egy vigasztaló beszéd, otthoni, eperjesi mecénása özvegye számára.¹⁰³ 1599-ben Odüsszeuszt képviselte egy Melchior Junius vezetésével zajlott szónoki párbajban, az ellenfele Georg Hausmann Silesius (*Aiacis contra Ulysssem partes sustinens*) volt Ajax képében.¹⁰⁴ 1602-ben a *Pandecták* egyes kérdéseiről disputált Paulus Graseccius vezetésével,¹⁰⁵ és ez a füzet megjelent Bertramnál 1603-ban, Graseccius gyűjteményes disputációs-kötetében is.¹⁰⁶ Fabinus azonban első sorban Godfroy tanítvány volt. A mester jogforrástani disputáció sorozatát ő nyitotta, és összesen négy alkalommal szerepelt. A füzetek 1603-ban Josias Rihelius betűivel Andreas Rietschius műhelyében jelentek meg.¹⁰⁷ Daniel Fabinus – Melczerhez hasonlóan –, a strasbourgi jogi tanulmányok Padovában egészítette ki. Többször visszatért Észak-Itáliába, és 1630-ban itt is halt meg.

A szakirodalom előtt eddig ismeretlen volt a bártfai Thomas Blumberg, aki ugyancsak a jogi tanulmányok kedvéért utazott Strasbourgba, és a büntetőjogi kérdésekből szakdolgozott Georg David Locamernél (1588–1637).¹⁰⁸

Paulus Graseccius vezetésével végzett jogi tanulmányokat Révay Péter (1549–1622) is – *De mutuo materia...*¹⁰⁹ –, igaz, előbb Melchior Junius stúdiumain jeleskedett. Junius tanítványai közül eddig már említettem Johann Melczert, Daniel Fabinust, Gallus Rhormannt, Andreas Ungnadot, Révay Ferenc¹¹⁰ kétségtelen azonban, hogy a szónoklattani ismeretek elsajátításában Révay Péter és Balassi Zsigmond jeleskedett a legjobban. Révay Péter, a Magyar Királyság koronaőre, leginkább a *De Corona Sacra*

¹⁰⁰ VD 16 J 1121, *Orationum ... pars quarta ...* (Strasbourg, Lazar Zetzner, 1595), 516–527.: *Oratio III. Ioannis Melceri Eperiesy Nobilis Vngari.*

¹⁰¹ Lásd a 22. és 23. jegyzetet.

¹⁰² RMK III. 934. Nem ismert példánya, bibliográfiai adat.

¹⁰³ RMK III. 949. A nyomtatvány Antonius Bertram műhelyében készült.

¹⁰⁴ VD 16 J 1128, *Orationum ... pars octava ...* (Strasbourg, Lazar Zetzner, 1600), p. 233–251.: *Oratio IV. Danielis Fabini Epperiensis Vngari, priori contraria, in qua pro se Vlysses agit.*

¹⁰⁵ 1602: BNU F 13 338 Boite I. 1620–1623, Nr. 18. A nyomtatvány Antonius Bertram műhelyében készült.

¹⁰⁶ RMK III. 5676.

¹⁰⁷ RMK III. 5672, 5673, 5674, 5675. Jogtörténeti elemzésük: Szabó Béla: *Dionysius Gothofredus magyar hallgatói* i.m. (96. jegyzet) 223–227.

¹⁰⁸ 1623: BNU F 13338 Boite I. 1620–1623, Nr. 46.

¹⁰⁹ RMK III. 816. A nyomtatvány Antonius Bertram műhelyében készült, 1591.

¹¹⁰ VD 16 ZV 8801: *Aliqvot orationes...* (Strasbourg, Lazar Zetzner, 1590) 543., 548.

Hungariae, illetve a *De Monarchia* című műveivel,¹¹¹ illetve a Justus Lipsiusszal való levélváltásával vált ismertté. 1584 és 1588 között Bécsben a jezsuitáknál, Joannes Molensis Montanus (1560–1613) volt a tanára. Innen a lutheránus, Johann Sturm által alapított akadémiára vezetett az útja, ahol 1588 és 1591 között tanult, mint láttuk szónoklattant, és jogot.¹¹² Strasbourgi iskolai jegyzetinek kéziratai ma is megvannak.¹¹³ Révay számos *oratio* szerzője, amelyek Melchior Junius beszédgyűjteményeiben mindig megjelentek. Az első beszéde *Actio Parricidii ad imitationem orationum Philippi Regis Macedoniae, eiusdemque filiorum Persei ac Demetrii apud Livium Dec. 4. lib. 10. exercitii gratia instituta* témában a nyolcadik volt, 1589-ben, mint *magister*, hiszen testvérével (Ferencsel) együtt, őt is 1588-ban avatták.¹¹⁴ Ez a beszéde három gyűjteményben jelent meg (1590, 1592, 1595).¹¹⁵ A vesztegetéssel vádolt Murena perét 1589. december 4-én adták elő Junius tanítványai. Révay itt *praetorként* előzetesen összefoglalta – Cicero alapján – a vádakát, majd a vitában kétszer is hozzászólt.¹¹⁶ 1590-ben *De illustrium ac generosorum recreationibus* témában a második szónok volt,¹¹⁷ 1591-ben *De quatuor virtutibus cardinalibus* pedig főszereplővé lépett elő. Ő mondta a vitaindító bevezető előadást (*praefatio*).¹¹⁸ Az 1591. évi évnnyitón (január 6.) önálló beszédet tartott Ciceróról,¹¹⁹ aki kedvenc szerzői egyike volt. Ez az előadása is megjelent még Junius beszédgyűjteményeiben.¹²⁰

Balassi Zsigmond album *amicorum* is ismert volt még akkor, amikor Eckhardt Sándor a strasbourgi szónokképzésről írt, sajnos azóta nyoma veszett. Eckhardt ismertette a bejegyzéseket is, amiből kitűnik, hogy a magyarok is aktív diákéletet éltek, kapcsolataikat bővítették a helyiekkel, és persze a Közép-Európából itt tanuló

¹¹¹ *De Sacra Corona Hungariae...* Augustae Vindelicorum, Christophorus Mangus, 1613, RMK III. 816. (majd Viennae, Matthaeus Cosmerovius, 1652, RMK III. 1795.); *De monarchia et Sacra Corona Hungariae...* Francofurti, Jacob Lasché, 1659 (RMK III. 2058, 6387).

¹¹² Bónis György: *Révay Péter*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981 (Irodalomtörténeti füzetek, 104.) 8–14.

¹¹³ Esztergom, Főegyházmegyei Könyvtár, MS II. 253.

¹¹⁴ Lásd a 110. jegyzetet.

¹¹⁵ VD 16 ZV ZV 8801: *Aliquot orationes...* (Strasbourg, Lazar Zetzner, 1590), p. 38–42.; VD 16 J 1115, RMK. III. 5526 *Orationum... pars prima...* (Strasbourg, Lazar Zetzner, 1592), 38–42.; VD 16 J 1119, RMK III. 5553 *Orationum... pars prima...* (Strasbourg, Lazar Zetzner, 1595), 38–42.

¹¹⁶ VD 16 J 1116 *Orationum... pars secunda...* (Strasbourg, Lazar Zetzner, 1592), p. 249–282.: *Orationem Ciceronis, pro L. Murena...* Praetoris geret vices Generosvs D. Petrvs de Revva Comes Thurocensis; az *oratiok* p. 250–252., 281–282.

¹¹⁷ VD 16 J 1116 *Orationum... pars secunda...* (Strasbourg, Lazar Zetzner, 1592), 10–14.

¹¹⁸ VD 16 J 1116 *Orationum ... pars secunda ...* (Strasbourg, Lazar Zetzner, 1592), 115–119.

¹¹⁹ VD 16 J 1116 *Orationum ... pars secunda ...* (Strasbourg, Lazar Zetzner, 1592), 210–230.: *Oratio Generosi Dn. Petri de Revva Comitis Thurocensis de laudibus M. Tvl. Ciceronis recitata* 6. Ibid. Ian. 1591.

¹²⁰ VD 17 7:632197F *Orationum... secundus tomus...* (Strasbourg, Lazar Zetzner, 1606), 152–167. *Oratio Generosi D. Petri de Reuua Comitis Thurocensis de laudibus M. Tvl. Ciceronis recitata* 6. Ibid. Ian. 1591.

számos más hallgatóval is.¹²¹ Hasonló albumot ismertet Gömöri György is egy nemrég megjelent közleményében.¹²² Balassi Melchior Junius tanítványaként 1590-ben előbb *De illustrium ac generosorum recreationibus* témában a kilencedik szónok volt,¹²³ majd az év végi meghallgatáson (1590. december 3.) *De quaestione illa politica Aristotelis: utrum in legibus ac institutis mutatio aliqua instituenda* tárgyban a harmadikként kapott szót.¹²⁴ 1591-ben *De feudis conferendis* vitatkozáson a hetedik beszédet tartotta.¹²⁵

Matthias Bernegger Tacitus-órái sem maradtak magyar echo nélkül. Az erdélyi nemes, Bethlen Gábor fejedelem diplomatája, Listi Ferenc Tacitus-ról disputált vezetésével, és a Listi-család által pártfogolt szegény rokon, Öppy Jakab is (mindketten 1616-ban).¹²⁶

A strasbourgi akadémia teológiai képzésén egyetlen edélyi szászról tudunk a vizsgált időszakban, ő Philippus Marbachius (1550–1611), tanítványa volt. Matthias Totsner a Barcaságban élt, 1597-ben az isteni kegyelemről, és az emberi bűnök vizsgálatairól disputált.¹²⁷

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy az elszászi két könyvkiadó központban, Hagenuban, majd Strasbourghban viszonylag sok hungaricum jelent meg nyomtatásban. Ezek, a helyben kiadott könyvek jelentős mértékben meghatározták a magyarokról, a Magyar Királyságról, illetve Erdélyről kialakított képet. Az európai ismertségű szerzők, mint Michael de Hungaria, Temesvári Pelbárt, Laskai Osvát persze nem elsődlegesen magyarként, vagy magyarországiaként tűntek fel, hanem mint a korban népszerű stílusú és tartalmú beszédek szerzői. És minden bizonnyal a neves humanista, Johannes Sambucus magyar nevét sem tudta senki sem. Mert nem volt kérdés, hogy milyen nemzetiségű. Egy egyetemi városban ugyanakkor az egymással szoros kapcsolatot tartó egy országból, egy nemzetiségből kikerülő diákoknak közös jellemzőit is tudni vélték a többiek. Nem volt tehát mindegy, hogy egy-egy diák miként szerepel az órákon, a nyilvános vitákon, illetve a hétköznapiakban.

A neves professzorok, a jobb diákjaik szakdolgozati védéseinek elmondott beszédeit együttesen is kiadták. Volt, aki többször is. Melchior Junius így meghatározó szerephez jutott a magyarországi és erdélyi szerzők ismertségének növelésében. Az ő beszédgyűjteményeit, politikai, vagy erkölcsi szöveggyűjteményeit olyan sokszor adták ki,

¹²¹ Eckhardt Sándor: *Magyar szónokképzés a XVI. századi Strasszburghban*. Budapest, MTA, 1944, 22–24.; Eckhardt Sándor: *Une école de rhéteurs hongrois à Strasbourg au XVIe siècle. Cahiers de littérature comparée*, (Budapest) 1(1948), 24–40.

¹²² Gömöri György: A strasbourgi akadémia tanuló XVI. századi magyarok album-bejegyzései. In: *Lymbus* 3(2005), 49–52.

¹²³ VD 16 J 1116 *Orationum... pars secunda ...* (Strasbourg, Lazar Zetzner, 1592), 32–36.

¹²⁴ VD 16 J 1116 *Orationum... pars secunda...* (Strasbourg, Lazar Zetzner, 1592), 337–342.

¹²⁵ Uo. 82–87.

¹²⁶ A tézisfüzetek Johannes Carolus nyomdájában kerültek sajtó alá. RMK III. 1178 (Listi), 1179 (Öppy). cf. Kecskeméti Gábor: Tacitus a régi magyar irodalomban. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 114(2010), 434.

¹²⁷ RMK III. 904. A nyomtatvány Anton Bertram műhelyében jelent meg.

hogy a kiadástörténet megírása még ma sem egyszerű feladat, további alapos kutatást igényel.

Két fontos szempontot látok még a Strasbourghban a magyarokról kialakult kép változásainak megítéléséhez. Az egyik az oda látogató neves emberek fogadtatása. Sambucus híres humanista, több munkája megjelent ottani nyomdák kiadványaként. Személyesen is találkozott a város értelmiségének vezetőivel. Hasonlóan Szenci Molnár Albert is szívesen látott lehetett, még akkor is, ha ő a helvét hitvallás mellett állt ki a strasbourgi ortodox lutheránus irányú változások kezdetén. Való igaz, a megemlített személyek csaknem valamennyien a lutheránusok voltak. A híres emberek mellett a másik véleményt formáló tényező a török ellenes háborúk híre lehetett. Akár az a hír, hogy a magyar király együttműködik a törökkel, és ez felháborodást kelt, akár az, hogy sikeres hadjáratok híre terjed el a város értelmiségi köreiben. A magyarországi, az erdélyi, a cseh, vagy lengyel diákok jelenléte ugyanakkor a híreknek egy közeli értelmezési lehetőségét is adta. Minden bizonnyal a magánbeszélgetésekben alakult aztán az igazi vélemény. A kérdések, így a „magyarok” kérdés felvetésére azonban bármilyen témájú, magyarországi szerzőjű kiadvány is alkalmas volt.